

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

TAVAKOL SƏFƏR OĞLU LOTFİ

BİRLƏŞMİŞ MİLLƏTLƏR TƏŞKİLATI İLƏ
İRAN İSLAM RESPUBLİKASININ
ƏMƏKDAŞLIĞININ BEYNƏLXALQ HÜQUQİ
FORMALARI

İxtisas: 5603.01 – “Beynəlxalq hüquq; insan hüquqları”

Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKİ - 2016

Dissertasiya işi Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin "Beynəlxalq ümumi hüquq" kafedrasında yerinə yetirilmiş, geniş müzakirə olunaraq əsas müdafiəyə tövsiyə edilmişdir.

Elmi rəhbər:

**hüquq üzrə elmlər doktoru
R.F.MƏMMƏDOV**

Rəsmi opponentlər:

**hüquq üzrə elmlər doktoru
E.Ə.ƏLİYEV**

**hüquq üzrə fəlsəfə doktoru
A.T.SƏFƏROV**

Aparıcı təşkilat:

**AMEA İnsan Hüquqları üzrə
Elmi-Tədqiqat İnstitutu**

Dissertasiya işinin müdafiəsi “_____” _____2016-cı il tarixində saat “_____” Bakı Dövlət Universiteti nəzdindəki FD.02.013 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Az 1143, Bakı şəhəri, Z.Xəlilov küçəsi, 23, Bakı Dövlət Universiteti, I tədris binası, 901 saylı auditoriya.

Dissertasiya işi ilə Bakı Dövlət Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat “_____” “_____” 2016-cı il tarixdə göndərilmişdir.

**FD.02.013 Dissertasiya
şurasının elmi katibi,
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru:**

Ə.Q.MƏMMƏDOV

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Tədqiqat mövzusunun aktuallığı. Yeni beynəlxalq təşkilatlar XIX əsrdə yaradılmışdır. Lakin bu təşkilatların genişlənməsi və inkişafı üçün göstərilən ciddi səylər XX əsrə aiddir. Əslində keçən əsrdə yalnız tendensiya olanlar XX əsrdə əməli proqramlara çevrilmişdir. Adətən, beynəlxalq təşkilatlar mötəbər anlaşmalar əsasında təsis edilir və üzv dövlətlərin hakimiyyətini qoruyub saxlamaq üçün, əsasən, əməkdaşlıq çərçivəsində və inkişaf etməklə, məcburetmə və göstəriş verməklə deyil, fəaliyyət göstərir. Beynəlxalq təşkilatlar mühüm vəzifələri öhdələrinə götürə bilirlər. Onların mühüm vəzifələri ölkələr arasında ən müxtəlif sahələrdə bütün ölkələrin və ya bu ölkələrin əksəriyyətinin mənafeyini müdafiə etmək məqsədilə əməkdaşlıq üçün şərait yaratmaqdan ibarətdir. Beynəlxalq təşkilatların digər vəzifəsi isə əməkdaşlıq sahələrini aşkarlamaq məqsədilə dövlətlər arasında əlaqələr yaratmaqdır.¹

Eyni zamanda belə bir məsələ də diqqət mərkəzindədir ki, müasir beynəlxalq təşkilatlar dövlətlərin yeni əməkdaşlıq sahələrini aşkara çıxarmaq istəkləri ilə əlaqədar olaraq öncəki diplomatik çərçivələr xaricində də daha geniş əməkdaşlıq istiqamətləri yarada bilər. Hazırda Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (bundan sonra – BMT), ixtisaslaşmış qurumlar və regional təşkilatlar bu vəzifəni həyata keçirməkdədir.

Müasir dünyada dövlətlərin daha çox sahələrdə müştərək mənafələrinin genişlənməsi, ən yeni problemlərin həlli və münaqişələrin azalması üçün əməkdaşlıq, uyğunluq və harmoniyaya ehtiyacı olduğunu nəzərə almaqla müxtəlif sahələrdə və çeşidli məqsədlərlə bağlı daha çox beynəlxalq təşkilatların yaradılması olduqca məntiqlidir. Çünki bir çox məsələlərin həlli, məqsəd və istəklərə çatmaq, ehtiyacları aradan qaldırmaq beynəlxalq əməkdaşlıqla bağlıdır və ölkələr təkbəşinə bunların öhdəsindən gəlmək iqtidarında deyil. Beynəlxalq təşkilatlar da üzvlərinin beynəlxalq məqsədlərini araşdırmaq üçün vasitədir və dövlətlər də bu məqsədlə belə təşkilatlara üzv olurlar.²

BMT dünyadakı ən böyük, ən mühüm ən əhatəli beynəlxalq təşkilatdır. Bu beynəlxalq təşkilat özünün altı əsas orqanından başqa 30-dan artıq ixtisaslaşmış təşkilatı da özündə birləşdirir ki, bunlardan hər biri öz növbəsində dünyada geniş bir təşkilatdır.

1 Goodspeed. Stephen., "The nature and functions of international organization", Oxford university press., 1967.p.154.

² Leroy, Benntl. International Organizations Principles and Issues. Newjeersey Prantice hall, 1997, p.299.

BMT-nin fəaliyyət dairəsi də mühüm bəşəri və beynəlxalq məsələlərin əksəriyyətini əhatə edir. Bu təşkilatın fəaliyyət dairələri müxtəlif olub mühüm dünya məsələlərini, o cümlədən, sülh və beynəlxalq təhlükəsizlikdən başlamış dəniz hüququ, atom enerjisi, qida məhsulları və kənd təsərrüfatı, rabitə, inkişaf, ticarət, insan hüquqları, hidrometeorologiya, əhali, sağlamlıq, təhsil və mədəniyyətə qədər ən geniş bir sahəni əhatə edir. BMT-nin beynəlxalq əhəmiyyəti həm bu təşkilata üzv olan dövlətlərin sayı və dünyadakı fəaliyyət dairəsinin genişliyi baxımından inkarolunmaz bir gerçəklikdir. Dünyanı BMT olmadan təsəvvür edərkən ilk öncə ayrılıq, pərakəndəlik göz önündə canlanır. Əlaqələrdə birliyin və beynəlxalq proqramlarda həmahəngliyin olmaması dövlətləri və millətləri getdikcə bir-birindən ayıracaq, onlar arasında sağlam birgəyaşayışın əsaslarını zəiflədəcəkdir. Əlbəttə BMT Nizamnaməsinin 3-cü bəndinin 1-ci maddəsi bu təşkilatın məqsədlərindən birinin iqtisadi, ictimai, mədəni və humanizm xarakterli beynəlxalq məsələlərin həllində beynəlxalq həmkarlıq yaratmaqdan ibarət olduğunu bəyan edir. Bu baxımdan ölkələr arasında əlaqələrin mövcud olması beynəlxalq aləmdə beynəlxalq təşkilatlara üzvlüyün zəruriliyini göstərir. Dünya miqyasında bu əməkdaşlığın yüksək verimliliyi inkaredilməzdir.

Aparılmış təhlil mövzunun aktuallığının aşağıdakı amillərlə bağlı olmasını söyləməyə imkan verir:

Birincisi, dünya mövcud şəraitdə qloballaşmaya doğru getməkdədir və dünyanın bir çox guşəsindəki saysız problemlərin həlli yalnız BMT kimi böyük bir təşkilatın çərçivəsində beynəlxalq əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım şəraitində mümkündür.

İkincisi, bir zamanlar ölkələrin daxili işi sayılan insan hüquqları kimi məsələlərin çoxu beynəlxalq əlaqələr sahəsində dəyişikliklər, soyuq müharibənin başa çatması və beynəlxalq təşkilatların rolundakı dəyişikliklər nəticəsində xüsusilə BMT dünya miqyaslı bir təşkilata çevrilmiş beynəlxalq tənzimləmə istiqamətlərindən biri olaraq dövlətlərin hakimiyyətini beynəlxalq təşkilatlara qarışa bilmək imkanı verməklə məhdudlaşdırmışdır.

Üçüncüsü, BMT, o cümlədən digər təşkilatlar, bir siyasi əsasa əsaslanaraq fəaliyyət göstərir və bu çərçivədə də tanınmalı və araşdırılmalıdır.

Son illərdə BMT sülh, insan hüquqları, ətraf mühitin qorunması, sosial inkişaf, qadınların cəmiyyətdə rolu, yaşayış yeri məsələsi kimi məsələləri ön plana çəkdiyindən və səlahiyyəti çərçivəsində qeyri-dövlət

təşkilatları ilə əməkdaşlıq edərək fəaliyyət dairəsini genişləndirdiyindən ikiqat əhəmiyyət qazanmışdır.

Bu baxımdan İran İslam Respublikası (bundan sonra – İİR) beynəlxalq səhnənin bir oyunçusu və BMT-nin üzvü kimi dünya gedişatı və beynəlxalq sisteminin təsirinə məruz qalmışdır. Eyni zamanda dünya miqyasında baş verən dəyişikliklərə qarşı etinasız qala bilməz və BMT üzvü kimi hüquq və öhdəliklərə malik olub əslində bu ölkənin BMT başqa sözlə desək, dünya ictimaiyyəti ilə münasibətləri və əlaqələrinin həddlərinin yaradıcısı və tənzimləyicisidir.

Dəqiq olaraq, BMT-nin yaradılması və İİR-in bu təşkilatda üzvlüyünə aid fakt kimi 1943-cü ildə İkinci Dünya Müharibəsi zamanı üç müttəfiq dövlətin təmsil olunduğu, Ruzvelt, Stalin və Çörçilin iştirak etdiyi Tehran konfransının keçirilməsini göstərmək olar. Üç rəhbərin əsas müzakirə mövzularından biri müharibədən sonra BMT-nin yaradılması idi. Eyni zamanda digər qərarlar da alınmışdı ki, müharibə qurtardıqdan sonra dünyada beynəlxalq böhrana çevrilmişdi və BMT də bu məsələyə qarışmışdı. Bu məsələ, Tehran konfransında müharibə qurtardıqdan 6 ay sonra İranı tərk etməyi öhdələrinə almalarına baxmayaraq, müttəfiqlər tərəfindən İranın işğal edilməsi idi. Həmçinin İran neftinin milliləşdirilməsi və İranla İngiltərə arasındakı münaqişənin Beynəlxalq Haaqa məhkəməsinə çıxarılması İranla BMT arasındakı münasibətləri bir daha sınağa çəkdi. Sonrakı mərhələlərdə və 1979-cu ildə İranda İslam inqilabının qələbəsidən sonra ABŞ səfirliyinin işğalı sırasında ABŞ vətəndaşlarının girov götürülməsi, İraq tərəfindən İrana qarşı başlanmış müharibə və BMT-nin tutduğu mövqeyi və digər məsələlərlə bağlı, o cümlədən insan hüquqları, terrorizm, Ərəblər və İsrail arasındakı sülh danışıqları, İran-İraq müharibəsinin dayandırılması, İranla BMT arasındakı anlaşma və əlaqələrdə çoxlu qalxış və düşüşlərlə müşahidə olunmuşdur.

Dissertasiya mövzusunun elmi işlənmə dərəcəsi. İİR və BMT-nin əməkdaşlığına dair müxtəlif kitablar və sənədlərdə çeşidli araşdırma və mövzular vardır. Bu məsələ ilə bağlı saysız kitablar və məqalələr yazılmış, universitetlərdə çeşidli tədqiqatlar aparılmış və müxtəlif ölkələrin siyasətləri araşdırılaraq çap olunmuşdur. Lakin bu tədqiqat işinin mövzusu və son illərdə İİR-BMT münasibətləri ilə əlaqədar İranda çeşidli kitab, elmi məqalə və tədqiqatlar mövcuddur ki, (S.D.Ağayi, Q.Zəmani, İ.M.Laricani, Q.Rəhmani, Ə.S.Vəkili, N.Said, P.Tilani, K.Cəfəri) İİR və BMT əlaqələrindən bəhs edən müxtəlif dillərdə, o cümlədən ingilis və rus dillərində yazılmış və fars dilinə tərcümə olunmuş müxtəlif məqalələr və

sənədlər bu mövzunun araşdırılma tarixi baxımından diqqəti cəlb edir.¹ Son illər Rusiya müəlliflərinin (T.N.Neşatayeva, M.V.Andreyev, Q.İ.Morozov, Y.A.Şibayeva, E.S.Krivçikova, M.K.Smute, A.S.Timoşenko, A.S.Qorelik) BMT-nin əsas orqanlarının fəaliyyətinə həsr olunmuş tədqiqat işləri nəşr olunmuş, BMT-nin müxtəlif strukturlarında islahatlar mövzusunda bir neçə dissertasiya müdafiə olunmuşdur (U.Cekebayev, K.Aris, V.V.Yermoşin, S.Y.Kozyakov, O.V.Krivix, N.K.Moxammad, E.J.Karavalye). Azərbaycanda da bu mövzu ilə əlaqədar bəzi çap olunmuş əsərlərə (Ə.İ.Əliyev, R.F.Məmmədov, M.Qasimov, H.M.Rəcəbli) rast gəlirik. Lakin onlar əsasən, ya həddindən artıq ümumi xarakter daşıyır, ya da tamamilə yerli problemə həsr olunmuşlar ki, buna görə də mövzuya kompleks şəkildə yanaşa bilməmişlər. Bununla bərabər, hal hazırda bu növ elmi tədqiqatlara elm və beynəlxalq hüququn müasir təcrübəsi tərəfindən tələbat vardır.

Bu tədqiqat işində Azərbaycan türkcəsi və fars dillərində mövcud olan və əlçatan əsas mənbələrdən istifadə edilsə də, tədqiqat işinin sonunda mövzu ilə əlaqədar olan mənbələrin siyahısı verilmişdir. Lakin bunlardan heç biri araşdırıcının nəzərdə tutduğuna və əsaslandığına baxmayaraq, kifayət qədər bu mövzunu əhatə etmir. Bu baxımdan bu mövzuda geniş araşdırmanın aparılması zərurəti ortaya çıxmışdır.

Xatırlatmaq lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasında farsdilli ədəbiyyatın məhdudluğu, Universitet və elmi mərkəzlərdə İranla əlaqədar araşdırmaların asan olmaması, digər tərəfdən Azərbaycan Respublikasının istiqlaliyyətini yenidən qazanması və tədqiqatların bu ölkənin BMT ilə olan əməkdaşlığına həsr edilməsinə üstünlük verildiyindən digər ölkələrlə əlaqədar belə tədqiqatların aparılması üçün münasib imkan olmamışdır. Buna görə də demək olar ki, Azərbaycan Respublikasında hüquq nəşrlərində və ya dövlət mətbuatında yalnız müəyyən məsələ ilə bağlı olaraq verilmiş yazılardan başqa heç bir mənbə yoxdur. Bu tədqiqat işi səpgində indiyə qədər heç bir geniş tədqiqat işi aparılmamışdır.

Tədqiqatın obyekti qismində BMT ilə onun üzvü olan İİR-in əməkdaşlığının beynəlxalq hüquqi formaları çıxış edir.

Tədqiqatın predmetinə beynəlxalq hüquq qaydalarına riayət edərək BMT ilə İranın münasibətlərinin tədqiqi və onların münasibətlərdə yaranan gərginliyin səbəblərinin, həmçinin İİR ilə BMT arasında

¹ Əndişə no yəni "Yeni Fikirlər" adlı Nəşr evi İranın mərkəzi Tehranda bütün Xalqlar xüsusilə Azərbaycanlılarla bağlı ən önəmli nəşriyyat mərkəzi sayılır.(müəllif).

beynəlxalq hüquqi əməkdaşlığın genişlənməsi istiqamətində təkliflərin və tövsiyələrin təhlili daxildir:

Tədqiqatın məqsədi BMT-nin İİR ilə əməkdaşlığının beynəlxalq hüquqi formalarını müəyyən etmək və əməkdaşlığın inkişafı üçün elmi-nəzəri əsaslar formalaşdırmaqdır. BMT-İİR münasibətlərinin 66 il ərzində qurulması və inkişafı, İranın şəhlik dövründə BMT ilə münasibətlərinin genişlənməsi, xüsusilə ABŞ və digər qərb ölkələri ilə bütün sahələrdə əməkdaşlıq etməsi nəzərdən keçirilmiş, bu problemə bir tam şəkildə nəzər salmağa, müxtəlif cəhətlərdə əlaqələrin genişləndirməsini və bu barədə təkliflərin araşdırılması və müvafiq nəticələr çıxarmağa cəhd göstərilir.

Göstərilən məqsədə nail olmaq üçün bu tədqiqat işində aşağıdakı konkret **vəzifələr** müəyyən edilmişdir:

- Milli mənafeyi qorumaq və beynəlxalq hüquq qaydalarına hörmət etməklə İranın BMT ilə qarşılıqlı anlaşma və əməkdaşlığının necə qurulması ilə əlaqədar münasib və praktiki yolların göstərilməsi və BMT üzvü olan dövlətlərin mənafehlərinin təhlükə altına alınmaması ülgülərinin yaradılması;

- Beynəlxalq cəmiyyətdə sülh və təhlükəsizlik hədəflərinin həyata keçirilməsinə kömək məqsədilə beynəlxalq qanun və qaydaların təsbit edilməsi üçün üzv dövlətlərin, o cümlədən İİR-in BMT ilə əməkdaşlığının zəruriliyinin araşdırılması və aydınlaşdırılması;

- Tədqiqatın istifadə məqsədlərini nəzərə alaraq, bütün dövlət orqanları, xüsusilə xarici siyasətdə əsas məsuliyyət daşıyan Xarici İşlər Nazirliyi BMT ilə qarşılıqlı anlaşma üsulları ilə əlaqədar ondan yararlanma və praktiki olaraq istifadə edə bilməsinin araşdırılması;

- Hüquq məsələləri və beynəlxalq təşkilatlar, xüsusilə BMT, mövzusunda tədqiqat və araşdırmalara olan maraq, dünyanın kiçilməsi və beynəlxalq aləmdə ölkələrin bir-biri ilə sıx əlaqə saxlamaq tendensiyaları, qloballaşma prosesləri ilə əlaqədar olaraq hal-hazırda dövlətlər tərəfindən təkliliyə çəkilmənin mümkünsüzlüyünün sübut edilməsi;

- Hüquqi baza kimi BMT Nizamnaməsinin öyrənilməsi və onun İran qanunvericiliyi üçün əhəmiyyətinin araşdırılması ilə bərabər, İran qanunlarının beynəlxalq hüquqa uyğunlaşdırılmasının vacibliyinin aydınlaşdırılması;

- İranın BMT ilə qarşılıqlı anlaşma üsullarının araşdırılması;

- İranın BMT-yə bir üzv dövlət kimi öhdəliklərinə əməl etməsi beynəlxalq hüquq normaları baxımından daha artıq əhəmiyyətə malikdir ki, bu baxımdan İranın BMT-nin ixtisaslaşmış qurumları ilə əlaqələrinin öyrənilməsi;

-Beynəlxalq hüquqa doğru hərəkətlərin göstəricisi kimi İİR ilə Qərb ölkələri, xüsusən də ABŞ ilə son iki il ərzində nüvə probleminin həlli barədə uğurlu danışıqların və İrana qarşı sanksiyaların ləğv edilməsi məsələlərinin öyrənilməsi;

-BMT-nin əsas orqanları ilə İranın beynəlxalq hüquqi əməkdaşlığının bu ölkənin suverenliyinin möhkəmləndirilməsinə təsirinin müəyyən edilməsi və İranın insan hüquqları, o cümlədən miqrasiya, qaçqın, ərzaq təhlükəsizliyi, elm, mədəniyyət və s. BMT ilə əməkdaşlıq vəziyyətinin araşdırılması.

Tədqiqat işinin metodoloji əsasını dialektikanın kateqoriya və prinsipləri, o cümlədən hüquq elmində hamılıqla qəbul olunan ümumnəzəri və xüsusi elmi metodlar təşkil edir. Dissertasiya işi nəzəriyyə və praktikanın qarşılıqlı əlaqəsini, tədqiqatın predmetini, məzmun və forması əks etdirən dialektik metodlara əsaslanır. Tədqiqat işində ümumi və xüsusi elmi-tədqiqat metodları: tarixi-hüquqi, müqayisəli-hüquqi, formal-məntiqi, sistem, konkret-sosioloji, statistik metodlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi-nəzəri əsası. Dissertasiya mövzusu işlənərkən istifadə olunmuş qaynaq, ədəbiyyat, sənəd və materialları bir neçə qrupa bölmək olar ki, bunları aşağıdakı kimi təsnif etmək mümkündür:

- İran müəlliflərinin tədqiqatları;
- Azərbaycan müəlliflərinin əsərləri;
- Digər xarici ölkə tədqiqatçılarının əsərləri.

Bu tədqiqat üçün həm İran, Azərbaycan, Rusiya (J.Momtaz, M.H. Şərifli Tərazkuhi, H.Rəncbər, S.D.Ağayi, Q.Zəmani, İ.M.Laricaninin, Q.Rəhmani, Ə.S.Vəkilin, N.Said, P.Tilani, K.Cəfəri, A.X.Abaşidze, M.N. Ələsgərov, Ə.İ.Əliyev, Ş.İ.Əliyev, R.F.Məmmədov, R.K.Məmmədov, A.Q.Məmmədov, L.D.Timçenko, L.Q.Hüseynov, B.L.Zimnenko, V.F.Petrovski, V.N.Denisov, Q.İ.Tunkin, Y.M.Kolosov, N.A.Səfərov, A.İ.Sadiqov, İ.İ.Lukaşuk, S.V.Çernçenko və digərləri), həmçinin digər xarici alim-hüquqşünasların (V.Altman, Q.Ameri, S.Bastid, B.Bertrand, S.Chesterman, B.Frederking, L.Henkin, F.Marcus, D.M.Melone, A.Pelle, J.E.Şvartzberq, N.Wuds və digərləri) ümumi nəzəri və elmi hüquqi işləri, BMT-nin sənədləri və materialları və beynəlxalq müqavilələr, BMT-nin beynəlxalq hüquq komissiyasının rolu böyük əhəmiyyəti olmuşdur.

Göstərilənlərlə yanaşı, müasir informasiyanın başlıca daşıyıcılarından sayılan İnternet materiallarının tədqiqata cəlb edilməsinə və istifadə olmasına da geniş yer verilmişdir.

Materialların toplanması kitabxana üsulu ilə aparılmışdır. İİR və BMT əməkdaşlığının müxtəlif sahələrinə həsr edilmiş məqalələr və kitabların oxuması və mövcud materialların analizi aparılmışdır. İİR-in yaranmasından keçən 32 il ərzində İİR və BMT əlaqələrinin tənzimlənməsi, yaradıcı və müsbət münasibətlərin yaranması istiqamətində münasib yolların göstərilməsi məsələsi araşdırılmışdır. Materialların toplanması vasitələri və üsulları ilk növbədə kitabxanadan istifadə etmək haqqında qəbzələr, məqalələr, məlumatlar, toplantılar və mövzu ilə əlaqədar saytların axtarılmasından ibarətdir. Lazım gəldikdə müxtəlif orqanlar, o cümlədən, BMT-nin Tehrandakı İnformasiya Mərkəzi, İrandakı BMT-yə bağlı təşkilatlar, İranda yaşayan və BMT ilə əlaqəli fəaliyyət göstərən məsuliyyətli şəxslərlə müsahibələr aparılmış və gərəkli məlumatlar əldə edilmişdir.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyini özündə ifadə edən aşağıdakı **yeni elmi müddəalar** müdafiəyə təqdim olunur:

1. Ölkənin daxili qanunvericiliyində beynəlxalq hüququn nəzərə alınması, beynəlxalq hüquq qaydalarının möhkəmləndirilməsi məqsədi ilə BMT-nin rolunun artırılması üzrə və dövlətlərin, xüsusilə İİR-nin buna riayət etməsi haqda konkret tədbirlər təklif olunur. Bu tədbirlər İran dövlətini bütün dünya ölkələri kimi beynəlxalq hüquq qaydalarına başda BMT Nizamnaməsi olmaqla əməl etməyə dəvət etmişdir.

2. BMT-nin proqramları ilə maraqlanmaq və bunlarda iştirak etmək, bu məsələdə fəallıq göstərmək, BMT-nin əsas orqanları, o cümlədən Baş Assambleya, Təhlükəsizlik Şurası və BMT Beynəlxalq Məhkəməsi ilə beynəlxalq hüquqi qaydaları əsasında əməkdaşlığın genişlənməsi və BMT sistemi çərçivəsində BMT və onun ixtisaslaşmış təsisatları əsasında qarşılıqlı əlaqələrin bundan sonra yaxşılaşmasını təmin etmək zəruri hal sayılmalıdır.

3. Qüdrətli dünya dövlətləri ilə həmrəy olmaq və ya olmamaq, BMT dövlətlərin daha təhlükəsiz və demokratik dünya yaratmaq səylərini harmonikləşdirməyə qabil olan əsas forumdur. BMT-nin nüfuzunun və əhəmiyyətinin artırılmasına yalnız bütün üzv dövlətlərin maksimum geniş əməkdaşlıqları yardım edəcəkdir.

4. İslam inqilabının baş verməsi və İİR-in yaranması İİR-BMT münasibətləri tarixində yeni mərhələ hesab olunur və onların beynəlxalq hüquq formaları çərçivəsində münasibətlərinə təsirli səbəb və amillərdən sayılır.

5. İran inqilabının qələbəsinin ilk aylarında ABŞ-ın İrandakı səfirlik işçilərinin girov götürülməsi məsələsi İİR-BMT münasibətlərində təsirli

bir fakt hesab olunur. İran dövləti əsasən bu hadisədən sonra ABŞ və BMT-də nüfuzlu qərb ölkələri tərəfindən sanksiyalara məruz qalmışdır.

6. İraq-İran müharibəsi İranla dünya ictimaiyyəti arasında sərt münasibətlərə səbəb olmuş və BMT Təhlükəsizlik Şurasının tutduğu mövqe və qəbul etdiyi qətnamələrin araşdırılması tədqiqat işinin yeniliyi sırasında qərar tapmışdır və o dövrdə İranın BMT qətnamələrinə laqeyd qalmağı, qələbə üçün yalnız müharibənin davam etdirilməsi istiqaməti tutması BMT-İİR münasibətlərinin gərginləşməsinə səbəb olmuşdur.

7. İnsan hüquqları, terrorizm və Ərəb-İsrail (Orta Şərq) sülhü məsələləri ilə bağlı İranın mövqeyinin BMT-İİR münasibətlərinə təsirinin beynəlxalq hüquq çərçivəsində araşdırılması mövzu ilə bağlı əhəmiyyət kəsb edir. Qeyd etmək lazımdır ki, islam inqilabından sonra bu mövzular beynəlxalq hüquq sahəsində tətbiq olunması zəruri hesab edilmirdi və bütün bunlar siyasi cəhətdən asılı məsələlər idi.

8. İranın atom enerjisindən sülh məqsədləri üçün istifadə etməsi və bu məsələnin İİR-BMT əlaqələrində son on beş il ərzində əsas təsirə dair mübahisələrə səbəb olan məsələnin araşdırılması dissertasiyanın mühüm hissəsini ehtiva etməsidir. Son zamanlarda 5+1 ölkələri ilə İranın sazişləri və Təhlükəsizlik Şurasının altı sanksiyasının ləğv edilməsi böyük bir diplomatik təcrübə olaraq beynəlxalq hüquq baxımından İİR-BMT münasibətlərində dərin əhəmiyyətə malikdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiyada qoyulan problemlər İranın BMT ilə münasibətlərində, dünya dövlətləri ilə əlaqələrində və dünya siyasətində iştirakı, yeri və əhəmiyyəti baxımından nəzəri və praktiki əhəmiyyətə malikdir. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir:

- Qloballaşmanın gedişində beynəlxalq hüquq – beynəlxalq qanunlar və müqavilələrin təsdiq edilməsi, dövlətlərin öz davranışlarını beynəlxalq aləmdə qəbul olunmuş qanunlara uyğunlaşdırmaq səyləri, BMT nəzarət orqanlarının yardımı ilə beynəlxalq ictimaiyyətdə üstün mövqe əldə etmək.

- Dünya ölkələri dünya ictimaiyyətinin üzvü olaraq BMT ilə əməkdaşlıq və qarşılıqlı razılaşma halında olub beynəlxalq hüquq qaydalarına riayət etməyə çalışır və BMT ilə əməkdaşlığa daha çox üstünlük verirlər.

- Dünyanın qüdrətli ölkələri öz milli mənaflərinə əsaslanaraq, ölkələrin daxili işi sayılan insan hüquqları, demokratiya və idarəetmə üsulu kimi məsələlərdən siyasi alət olaraq istifadə edirlər.

- İranın BMT ilə əməkdaşlığı məsələsinin araşdırılması və tədqiqi və münasib həll yollarının göstərilməsi yaranmış anlaşılmazlığın aradan

qaldırılmasına kömək etmiş və nəticədə İranın BMT ilə əməkdaşlığının genişlənməsinə gətirib çıxaracaqdır.

- İranla BMT arasında əməkdaşlığın genişlənməsi şəraitində İranın dünyadakı və mövcud dünya qanunları ilə bağlı vəziyyəti yaxşılaşacaq, İİR-in güclənməsinə səbəb olacaqdır.

- İİR-in dünya ictimaiyyətindəki tutduğu qanuni yer və qəbul edilə bilən reputasiyası BMT ilə əməkdaşlıq və anlaşmanın getdikcə genişlənməsinə bağlıdır.

Tədqiqatın nəticələrinin aprobasiyası. Tədqiqat işi Bakı Dövlət Universiteti Hüquq fakültəsinin “Beynəlxalq ümumi hüquq” kafedrasında yerinə yetirilmişdir. Müəllif dissertasiya işinin məzmunu, qoyulmuş problemlərin xarakteri, əhəmiyyəti, beynəlxalq hüquq qaydalarına, o cümlədən insan hüquqları, diplomatik normalar və qarşılıqlı immunitətlər və imtiyazları nəzərə almaq zəruriliyi, İranın Beynəlxalq münasibətlərinə təsiri, İranın nüvə probleminin təhlili, BMT Təhlükəsizlik Şurasının İrana qarşı sanksiyaları uğrunda gedən mübarizədə baş verməkdə olan hadisə və proseslərin araşdırılmasına dair 6 məqalə çap etdirmişdir. Bunlardan biri Rusiya Federasiyasında və ikisi İranda nəşr olunmuşdur.

Tədqiqat işinin quruluşu. Dissertasiya girişdən, üç fəsildən, nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiyanın fəsilləri mövzunun məzmununa uyğun paraqraflara bölünmüşdür.

DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə tədqiq edilən mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, onun məqsədi, vəzifələri, obyektı və predmeti, tədqiqatın metodologiyası müəyyən olunur, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar göstərilir, habelə işin nəzəri və praktik əhəmiyyəti haqqında əsas məlumatlar verilir.

Dissertasiyanın birinci fəslı **"BMT ilə İİR arasında əməkdaşlığın beynəlxalq-hüquqi formaları, inkişaf mərhələləri və daxili qanunvericilik əsasları"** adlanır və dörd paraqraftan ibarətdir.

Birinci paraqraf **"Əməkdaşlıq prinsipi və onun istiqamətləri"** adlanır. Burada 1941-ci il avqustun 14-də, yəni dünyanın dörd bir tərəfində İkinci Dünya Müharibəsinin alovlandığı bir dövrdən sonra, Amerikanın prezidenti Ruzvelt və İngiltərənin baş naziri Çörçil Atlantik okeanında bir gəminin göyertəsində bir kommunike imzalanması təhlil edilir. Bu, məşhur Atlantik Xartiyası idi. Əslində bu kommunike BMT-nin yaradılması yolunda ilk addım oldu. 1942-ci il yanvar ayının əvvəlində faşizm və nasizm əleyhinə müharibə aparan 26 ölkə "Birləşmiş Millətlər

Kommunikasi" adlanan bu bəyannaməni imzaladı. Lakin sülh və təhlükəsizlik yaratmaq üçün bir təşkilatın yaradılmasına işarə edilmədi. Yalnız 1943-cü ilin oktyabrında Moskva konfransında dörd dövlət Amerika, Sovet İttifaqı, İngiltərə və Çin "Sülh və təhlükəsizliyi təmin etmək üçün bütün dövlətlərin bərabərliyinə" əsaslanan BMT-nin yaradılması zəruriliyini elan etdilər. 1943-cü il Tehran konfransında Ruzvelt, Stalin və Çörçil özlərinin və bütün müttəfiqlərin daimi bir sülh yaratmaq və gələcək nəsilləri müharibə təhlükəsindən uzaq tutmaq üçün məsuliyyət daşıdıqlarını elan etdilər. İran Birləşmiş Millətlər Kommunitəsini imzalayan ilk 26 ölkə arasında deyildi, lakin Kommunikenə daha sonra imzalayan 21 ölkə arasında idi.¹

Əsasən, dövlətlər öz xarici siyasətlərində BMT-yə xüsusi yer verirlər. Belə ki, bu dünya təşkilatına üzv olmaq dövlətlər üçün etibar yaradır. Buna görə də yenidən istiqlalçılıq əldə etmiş ölkələrin ilk səyləri BMT-yə üzv olmaqdan ibarətdir. BMT-yə üzv olan bir dövlət etibar əldə etməklə yanaşı, elan edir ki, beynəlxalq qanunlar və qaydalar çərçivəsində digər üzv dövlətlərlə əlaqələr yaratmaq istəyir.

BMT üzvü olan hər bir dövlətin ilk səyi əməli olaraq özü haqqında yaxşı fikir yaratmaqdan və davamlı olaraq onu qoruyub saxlamaqdan ibarətdir. Nəticədə İranın BMT üzvü olmaqdan məqsədi öz ölkəsi haqqında müsbət təsəvvür yaratmaqdan ibarətdir ki, bu yolla xarici siyasətində beynəlxalq əməkdaşlıqdan yararlanma bilsin. Sözsüz, BMT beynəlxalq əlaqələrdə xüsusi rola malikdir və hər bir ölkə öz məqsəd və milli mənafeyinə uyğun olaraq beynəlxalq əlaqələrində bu təşkilatdan və onun mövqeyindən yararlanır.

İkinci paragraf "**BMT – İran əməkdaşlığının yaranması və onun beynəlxalq hüquqi əsası**" adlanır. Burada İranın BMT-nin məsuliyyət daşıdığı beynəlxalq konvensiya və müqavilələrdəki gerçək mövqeyini göstərmək üçün öncə BMT-nin beynəlxalq müqavilələrin hazırlanması və həyata keçirilməsi mexanizminə işarə etmək lazımdır. Sonra İranın daxili qanunvericiliyində beynəlxalq müqavilələrin təsdiqi və onlara qoşulmağa münasibəti araşdırılmışdır. Son olaraq isə beynəlxalq təşkilatlar və xüsusilə BMT vasitəsilə müqavilələrin bağlanması üsulu aydınlaşdırılmışdır. Əslində bu araşdırmalar vasitəsilə İranın beynəlxalq müqavilələrdə iştirak etməyə nə qədər maraq göstərdiyi və bu ölkənin beynəlxalq hüquqa nə

¹ Zəndərd, F. İran və Beynəlxalq İctimaiyyət. Şiraz, Pəjuheş nəşriyyatı, 1998, s. 219.

qədər bağlı olduğu ilə daha çox tanış oluruq.¹ Bu da İranın beynəlxalq müqavilələr və konvensiyalarda üzvlük çərçivəsində dünya ictimaiyyəti ilə həmkarlığının müəyyən hissəsini təşkil edir.

İran hüququnda islam inqilabından əvvəl və sonra adətən, bütün beynəlxalq konvensiyalara üzvlük qanunvericilik orqanlarının təsdiqindən sonra Əsas Qanuna uyğun olaraq icraya qoyulur. Yalnız bəzi olduqca istisna hallarda bağlanmış müqavilə zahirən məclisdə təsdiq olunmamışdır. Eyni zamanda ikitərəfli müqavilənin icraya qoyulması üçün qəbul üsulundan istifadə edilməsinə çox nadir hallarda rast gəlmək mümkündür. Əlbəttə, İran hüquq sistemində də bəzi gərəksiz rəsmiyyətləri parlamentdə ləğv etməklə müqavilələrin “qəbul” üsulundan bəhrələnmək olar. Bu araşdırmanın sonunda iqrar etmək lazımdır ki, İranda müqavilələrin tənzimlənməsi və təsdiqi üsulundakı həmahənglik və harmoniyanın İranın digər ölkələr və ya beynəlxalq təşkilatlarla siyasi, iqtisadi və mədəni əlaqələrindəki hakim şərait xaricində olması mümkün deyildir. Başqa sözlə desək, bu əlaqələrin hüquqi əhatəsi ölkələr arasındakı siyasi, iqtisadi və mədəni dəyişikliklərdən kənarda deyildir. İran hüquq kodeksində müqavilələr hüququ siyasi əlaqələrin və digər ölkələrlə münasibətlərdəki siyasi dəyişikliklərin təsiri altındadır. Çünki adətən, əlaqələrin mövcud olması və ya əksinə olaraq münasibətlərdə gərginlik olarsa beynəlxalq əlaqələrdə zəruri olaraq müqavilələr və razılaşmaların hüquqi quruluşuna olduqca əsaslı təsir göstərir. Belə ki, İranın qoşulduğu beynəlxalq müqavilə və razılaşmaların hazırlanması üçün sabit əlaqələr yaranmaq səyləri qaçılmazdır.

Lakin parlamentdə dövlət tərəfindən konvensiyanın imzalanmasına etinasız qalmaq və onu təsdiq etməkdən imtina, yaxud qanuni mərhələlərinin təqib edilməməsi, nəinki konvensiyanın qəti olaraq şamil edilməsinə və onun üstünlüklərindən istifadə olunmasına mane olmur, bəlkə beynəlxalq səhnədə də ölkə üçün xoşagəlməz təsir buraxmaqdadır.²

Üçüncü paraqraf **“Beynəlxalq hüquqi əməkdaşlığın əsası kimi BMT Nizamnaməsi və İİR-nin qanunvericiliyi”** adlanır. İslam İnqilabından əvvəl İran hakimiyyətinin BMT-nin yeri və rolu ilə bağlı mövqeyi

¹ Bax: İran İslam Respublikasının beynəlxalq müqavilələrə daxil olmaq haqqında 1966-cı ildə və daha sonra təsdiq olunmuş qanunları. (Qanun toplusu 1365 hicri ili 1986-cı il).

² Bunun bir nümunəsi nüvə hadisələrinin dərhal elan edilməsi haqqında konvensiyadır. İranın nümayəndəsi 1986-cı il sentyabrın 26-da onu imzalamışdır. Lakin indiyə qədər onun təsdiq olunması üçün tədbirlər görülməmişdir. Bax: "Ümumi beynəlxalq hüquq" jurnalı, Paris, 1987, səh. 779.

Qərb ölkələrinin nöqteyi-nəzəri və rəylərinə tabe idi. Lakin 1979-cu İslam İnqilabının qələbəsi və İİR-nin xarici siyasəti çərçivəsində müstəqil yol seçməindən sonra İran dövlətinin nəzərləri və istəkləri də dəyişdi. Keçmiş İran rejimi Qərb və Amerikanın müttəfiqi və məntəqədə (orta şərq region) jandarm rolu oynayaraq, kommunizmə qarşı yürüdülmən siyasətin halqalarından biri olmaqla yanaşı, son illərdə ABŞ-la yaxın olan rejimlərdən birinə çevrilmişdi. Buna görə də İranda inqilabla nəticələnən Pəhləvi şahlıq rejiminin süqut etməsi Amerikanın Yaxın Şərqdəki siyasətinin məğlubiyyətə uğramasına gətirib çıxardı və inqilabın qələbəsinin başlanğıcından ABŞ-ın mənfəi və düşmən münasibətinə səbəb olmuşdur. Nəticədə Qərb BMT-də fəvqəladə nüfuzə malik ABŞ-ın rəhbərliyi ilə İran inqilabına qarşı mənfəi əsər və münasibətlər seçdi. İnqilabdan sonrakı bir sıra hadisələr bu düşmənçilik və qarşıdurmaları dərinləşdirdi. Buna görə də aşağıdakı hallarda zəruri təkliflərdən bəhs edilir:

1. Rəsmi müqavilələrin razılaşmalardan fərqləndirilməsi.
2. Aydın möhtəviyyata malik olmayan və aydın elmi üsulu olmayan razılaşmaların müştərək elaniyyə, bəyaniyyə və buna bənzər şəkildə nəşr olunması daha məqsədəuyğundur. Nəinki protokol, rəsmi müqavilə və ya memorandum.
3. Beynəlxalq müqavilələr hüququ sahəsində eyni qaydaların tən-zimlənməsi, ona nəzarət üsulu, İran qanunvericilik orqanları tərəfindən təsdiq edilməsi və rəsmi qanun dərgisində çap edilməsi zərurəti.
4. Beynəlxalq konvensiyalara qoşulma və onların təsdiqi ilə bağlı vahid üsul və siyasətin seçilməsi. Bəzi hallarda İran dövləti illərdir ki, konvensiyaları ilkin olaraq imzalamışdır, lakin onların qəti olaraq təsdiqi üçün hətta ilkin araşdırmalar belə aparılmamışdır. Belə bir vəziyyət ölkənin beynəlxalq reputasiyası ilə əlaqədardır. Çünki müqavilə və konvensiyaların imzalanması, dövlətin həmin konvensiyanın məqsəd və qaydaları ilə həmahəngliyi, uyğunlaşması və ya onunla razılaşması deməkdir. Bu halda məntiqi olaraq parlament dövlətin bu qərarını bütövlükdə təsdiq edir. Eyni zamanda onun fikrini söyləmək hüququ saxlanılmışdır.

İran Mülki Məcəlləsinin 9-cu maddəsinə əsasən, beynəlxalq müqavilələrin dəyəri adi qanunlara bərabər hesab edilir. Eyni zamanda İİR Əsas Qanununun 72-ci maddəsinə əsasən: "İslami Şura Məclisi ölkənin rəsmi dininin ehkam və üsullarına və ya əsas qanununa uyğun gəlməyən qanunları qanuna daxil edə bilməz". Həmçinin 96-cı maddəyə görə, "İslami Şura Məclisi tərəfindən təsdiq olunanların islam ehkamlarına uyğun olub-olmamasını müəyyənləşdirmək Mühafizəçilər Şurasının əksər

fıqh alimlərinin və bunların Əsas Qanuna uyub-uyumamasını müəyyənləşdirmək Mühafizəçilər Şurasının bütün üzvlərinin öhdəsinə düşür". Buna görə də islam ehkam və üsullarına və ya əsas qanuna uyğun gəlməyən müqavilələr etibarsız sayılır və bunu müəyyənləşdirmək də Mühafizəçilər Şurasının vəzifəsidir.

Lakin bir məsələyə də diqqət etmək lazımdır ki, İran qanunvericiliyində müqavilə və qanunun bərabərliyi daxili bir məsələdir, yalnız daxili məqamlar və mötəbər ölkənin məhkəmələri üçündür. Beynəlxalq hüquq nöqteyi-nəzərindən müqavilələr və İran qanunlarının bərabərliyi elə bir əhəmiyyət daşımır. Yəni keçmiş bir müqaviləni müəyyən bir şəkildə pozan hər hansı bir qanun ölkənin qanunverici orqanı tərəfindən təsdiq edilərsə, bu halda İran dövləti beynəlxalq məsuliyyət daşıyır.¹

Dördüncü paraqraf **"Müasir beynəlxalq hüququn inkişafında BMT-nin rolu"** adlanır. Beynəlxalq hüququn formalaşmasında BMT-nin rolunu praktiki olaraq iki ümumi istiqamətdə göstərmək olar: Birinci istiqamətdə BMT Baş Assambleyası 1947-ci ildə Beynəlxalq Hüquq Komissiyasını təsis etməklə beynəlxalq hüququn məcəllələşdirilməsi və inkişaf etdirilməsi vəzifəsini bu komissiyaya tapşırı. Beynəlxalq hüququn "inkişafı" və "sistemləşdirilməsi" beynəlxalq hüquq Komissiyası tərəfindən iki müxtəlif üsulla həyata keçirilir. Beynəlxalq hüququn inkişafı komissiyanın birbaşa, özünün təşəbbüsü ilə həyata keçirilə bilməz. Belə ki, əlaqədar layihələr Komissiyanın Əsasnaməsinin 16-cı maddəsinə uyğun olaraq Baş Məclis tərəfindən göstəriş olaraq ona verilməlidir. Lakin məcəllələşdirilmə ilə əlaqədar komissiya özü müstəqil olaraq araşdırmaq üçün müxtəlif məsələləri seçə bilər. Əlbəttə, bu halda da komissiya (öz əsasnaməsinin 18-ci maddəsinə əsasən) Baş Assambleyanın sistemləşdirilmə ilə bağlı araşdırılma aparmaq istəyinə üstünlük verməlidir. Komissiya hər iki halda yəni beynəlxalq qaydaların inkişafı və sistemləşdirilmə üçün bənzər icra üsulundan istifadə edir. Hər iki məsələ üçün bir "xüsusi müxbir" seçir. İş üçün də münasib layihə müəyyənləşdirilir və dövlətlərdən haqqında bəhs olunan mövzu ilə bağlı qanunlar, fərmanlar və məhkəmə qərarlarının, müqavilələr və diplomatik məktublaşmaların mətnlərini təqdim etmələri istənilir. Xüsusi müxbir hesabat hazırlayıb təqdim edir və Komissiya onun əsasında müvəqqəti layihəni təqdim edir. Bu müvəqqəti layihə mövzunun tarixi və haqqında bəhs edilənlərlə əlaqədar komissiyadakı fikir ayrılıqları və təklif edilən

¹ Pərviz, Zuleyn. Beynəlxalq Hüququn Əsasları. Tehran, Siyasi və Beynəlmiləl araşdırmalar şöbəsi, 2004, s.590.

həll yollarının yerini tutur. Müvəqqəti layihə komissiyanın sənədi kimi nəşr olunaraq Baş Assambleyaya təqdim edilir. Eyni zamanda üzv dövlətlərin yazılı fikrini almaq üçün dövlətlərə də göndərilir.

İkinci istiqamət müqavilələrin BMT Katibliyində qeydə alınması və nəşr edilməsindən ibarətdir. Bütün müqavilələrin məcburi şəkildə qeydə alınması tələbi ilk dəfə Millətlər Cəmiyyəti Statutunun 18-ci maddəsində ifadə edilib və ölkələr arasında gizli diplomatik münasibətlərin genişlənməsinin qarşısını almaq məqsədilə nəzərdə tutulmuşdur.

İkinci fəsil **"İİR-in BMT ilə əməkdaşlığının istiqamətləri"** adlanır və dörd paragrafdan ibarətdir.

Birinci paragraf **"BMT-nin islahatı istiqamətində BMT-İİR əməkdaşlığının xüsusiyyətləri"** adlanır. İslam inqilabından sonrakı illərdə İranda dövlətin yüksək məsul şəxsləri və məqamları öz siyasətlərinin gerçəklik və xüsusiyyətlərini dünya ictimaiyyətinin nəzərinə çatdırmaq üçün BMT və Baş Məclisinin mövqeyindən bir tribuna olaraq istifadə etmiş və Baş Məclisdə fəal mövqedə olmağa çalışmışlar. O dövrdə prezident Recayinin Baş Məclisə getməsi və orada nitq söyləməsi, daha sonrakı illərdə İİR prezidentlərinin BMT-nin bu mühüm qurumunda iştirakı İranın Baş Məclis ilə münasibətlərini sübut edən göstəricisidir. 2001-ci ilin BMT tərəfindən sivilizasiya və mədəniyyət dialoqlar ili adlandığı da məhz İran prezidenti S.M. Xatəminin Baş Məclisdəki nitq söylədiyindən və onun verdiyi təkliflərdən tutulmuşdur.

Eyni zamanda İran bu təşkilat çərçivəsində 77 ölkələr qrupunu və NAM üzv ölkələri fəallaşdırmaq və öz xarici siyasəti istiqamətində islam dünyası ölkələri ilə münasibətləri gücləndirmək üçün səy göstərmişdir. Bəzi hallarda bu mövqedən İsrail əleyhinə qətnamələr qəbul edilməsi və özünün Qərb ölkələrinə qarşı yürütdüyü siyasətlərində yararlanmışdır. Son illərdə də prezident M.Əhmədinin Baş Məclisin illik iclaslarında iştirakı və buradan dünyanın qüdrətli ölkələrini, o cümlədən Amerika, İngiltərə və İsraili ifşa etməsi ilə bağlı olaraq müxtəlif ölkələr və çeşidli beynəlxalq təşkilatlar müxtəlif mövqelər tutmuşlar.

Beləliklə, İranın BMT-nin əsas qurumu olan Baş Məclislə münasibətlərindəki mövcud siyasəti əsasən ifşa məqsədilə iştirak etmək və dünya ölkələri nümayəndələrindən təşkil olunmuş ən böyük assambleya tribunasından yararlanmaqdan ibarətdir.

İkinci paragraf **"Beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin təminat mexanizmi kimi Baş Məclis və Təhlükəsizlik Şurası ilə əməkdaşlığın istiqamətləri"** adlanır. Təhlükəsizlik Şurasının vəzifə və səlahiyyətləri Nizamnamənin 24-26-cı maddələrində göstərilmişdir. Təhlükəsizlik Şura-

sına "beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyin qorunmasının ilkin məsuliyyəti" verildikdə Təşkilatın üzvləri Şuranın onlar tərəfindən nümayəndə olması haqqında razılığa gəldilər.

Şuranın əsas vəzifəsi, yəni beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyin qorunması iki yolla icra edilir: 1. beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyi təhlükə altına ala biləcəyi ehtimal edilən ixtilafların razılaşma yolu ilə həllindən ibarətdir; 2. Nizamnamənin 7-ci fəslə çərçivəsində məcburi tədbirlərin keçirilməsindən ibarətdir.

Təhlükəsizlik Şurası yarandıqdan sonra Şuraya çıxarılan ilkin məsələ İranın SSRİ əleyhinə Sovetlər Birliyinin İranın daxili işlərinə müdaxiləsi və ölkənin şimal rayonlarından çıxması xüsusi şikayəti idi. Bu şikayət iki dəfə müzakirə edildi. Birinci dəfə 1946-cı il yanvarın 19-da SSRİ qoşunlarının çıxarılması ilə bağlı və ikinci dəfə 1948-ci ilin martında İranın daxili işlərinə qarışmaqla əlaqədar. Hər iki halda da Şura qətnamələr verdi və son olaraq İran Qərbi ölkələrinin himayəsi ilə Şuradan müvəffəqiyyət qazanaraq razı qayıtdı.¹

İranla Təhlükəsizlik Şurası arasındakı münasibətlərdə yaranmış ikinci mühüm məsələ cənub nefti ilə bağlı İngiltərənin İrandan şikayət etməsi idi. İranda neft sənayesinin milliləşdirilməsi qanunu (20 mart 1951-ci il) həyata keçirildikdən sonra İngiltərə dövləti 1951-ci il 26 may tarixində, 1933 sayılı neft müqaviləsinə istinad edərək Beynəlxalq Məhkəməyə İran əleyhinə şikayət etdi. Beynəlxalq Məhkəmənin qərarı işə baxılana qədər ehtiyat tədbirlərindən ibarət idi. Lakin İran 1933 sayılı müqaviləni beynəlxalq müqavilə saymadığından ehtiyat tədbirlərini vaxtında icra edə bilməyəcəyini bildirdi.²

İranla Təhlükəsizlik Şurası arasındakı münasibətlərdə üçüncü məsələ İranın 1955-ci ildə qeyri-daimi üzvlüyə qəbul edilməsidir. BMT Baş Məclisinin 9-cu dövründə Təhlükəsizlik Şurası üzvlüyünə daxil olmaq istəyində olan İran səs çoxluğu ilə (58 ölkədən 56 ölkə, bu da 96.5 %-dən yuxarı idi) 2 illik üzvlük dövrü 1954-cü ildə başa çatmış Livanın yerinə iki illik bir dövr üçün 1955-dən 1956-cı ilin sonuna qədər Təhlükəsizlik Şurası üzvlüyünə qəbul edildi və bu iki illik müddət ərzində Şuraya çıxarılan məsələlərlə bağlı nisbətən yaxşı fəaliyyət göstərdi.

İranla Təhlükəsizlik Şurası arasındakı münasibətlərlə qarşıya çıxan məsələlərdən biri də Bəhreynin istiqlaliyyəti, digəri İranın Fars körfəzindəki üç adasının hüquqi statusunun müəyyən edilməsidir. Əlbəttə,

¹ M.Məsud Ənsəri. BMT Təhlükəsizlik Şurası. Tehran, İbn Sina, 1338, səh. 110-116.

² İran. Ministry of Foreign Affairs. The Imperial Embassy of Iran. Washington. The Nationalization of the Oil Industry in Washington. 1951. p. 27.

bu məsələ son illərdə də İranla Fars körfəzi Həmkarlıq Şurası ölkələri arasında diplomatik münaqişəyə çevrilmişdir.

İslam inqilabının qələbəsindən sonra İran və TŞ arasında ortaya çıxan ilk məsələ İrandakı ABŞ girovları oldu. 1979-cu il Noyabrın 4-də Tehrandakı Amerika səfirliyi işğal edildikdən və Amerika səfirliyinin işçiləri Tehrandakı girov götürüldükdən sonra Amerikanın BMT-dəki daimi nümayəndəsi 1979-cu il 9 Noyabr tarixli məktubunda Təhlükəsizlik Şurası rəisinə məlumat verdi ki, səfirlik işçilərini azad etmək üçün göstərilən bütün səylər nəticəsiz qalmışdır.

İraqın İran əleyhinə müharibəsi ilə əlaqədar Təhlükəsizlik Şurası öz işini müharibə başladıqdan bir gün sonra zəif bir bəyannamə verməklə başladı və 6 gün sonra məsələ ilə əlaqədar ilk tədbiri olaraq 479 sayılı¹ qətnaməni verdi. 514, 522, 540, 582, 588 sayılı qətnamələrlə davam etdirilən bu qətnamə İran-İraq müharibəsinə əsaslı və ədalətli mövqedən yanaşmırdı. Bəzi hallarda, məsələn, 540 və 582-ci qətnamələrdə olduğu kimi göstərilən münasib səylərdə özünü göstərirdi, lakin səylər o qədər zəif idi ki, İİR və Təhlükəsizlik Şurası arasındakı görüş fasiləsini aradan qaldıra bilmirdi.

İİR tərəfindən bir sıra müvəffəqiyyətli hərbi əməliyyatlar həyata keçirildikdən sonra 598 sayılı qətnamənin qəbul edilməsi bir tərəfdən İrana güclü beynəlxalq səviyyədə təzyiqlər göstərilməsi eyni zamanda digər tərəfdən İranın bəzi nöqteyi-nəzərlərinin qəbul edilməsi ilə yanaşı idi. Bu qətnamə qəbul edildikdən sonra İran öncə onu nə qəbul, nə də rədd etdi. Lakin Baş Katibin layihənin necə icra edilməsi ilə bağlı təklifi qətnamənin qəbulundan 3 ay sonra elan edildi və İranın nöqteyi-nəzərlərinə diqqət edilmədiyindən qəbul edilmədi.

Nəhayət, 1988-ci ilin İyul ayında İİR rəsmi olaraq 598-ci qətnaməni qəbul etdiyini elan etdi. İran-İraq müharibəsində İnsan Hüquqlarının pozulması ilə bağlı Təhlükəsizlik Şurası 4 bəyannamə və İraq tərəfindən kimyəvi silahların istifadə edilməsi ilə bağlı 2 qətnamə qəbul etdi.

Üçüncü paraqraf **"BMT Beynəlxalq Məhkəməsi, quruluşu, yurisdiksiyası və İranla bağlı məsələlərin müzakirəsi və onların nəticələri"** adlanır. Beynəlxalq Məhkəmə BMT-nin əsas ədalət mühakiməsi orqanıdır. Məhkəmə dövlətlər arasındakı münaqişələrin həlli üçün iki növ yurisdiksiyaya sahibdir: a) qarşılıqlı olaraq səlahiyyətin tanınması və b) məsləhətvermə səlahiyyəti.

¹ C.Əbdəh. Qırx il səhnədə. C.Əbdəhin xatirələri Tehran, "Rəsa" nəşriyyatı, 2-ci cild, 1367, səh.663-664.

Qarşılıqlı saziş üzrə yurisdiksiyaya görə Məhkəməyə verilmiş ixtilaflara baxmaq üçün ölkələrin razılığının olması zəruridir. Başqa sözlə desək, Məhkəmə ixtilafların mahiyyətini araşdırmadan öncə iddiaçı ölkələrin razılığını istəməlidir. Əks halda Məhkəmə iddiaya baxmaq hüququna malik olmayacaqdır.

Məhkəmə hüquqi bir mühakimə orqanı olduğundan hər bir tədbirdən əvvəl hüquqi nöqteyi-nəzərdən iddianın "admissibility" qəbul edilə bilən olmasını və öz səlahiyyətini müəyyən etməlidir.

Məhkəmə yalnız o zaman iddiaçı tərəflərin ixtilafına hüquqi cəhətdən baxa bilər ki, hər iki tərəfin razılığını əldə etsin. iddiaçı tərəflərdən yalnız birinin müraciəti digər tərəfi mühakimə etməyə imkan vermir. Məgər ki, o biri tərəf öncədən ixtilafa baxılması ilə əlaqədar öz razılığını bildirmiş olsun.

Praktiki olaraq dövlətlərin razılığının elan edilməsi və ya başqa sözlə desək, Məhkəmənin səlahiyyətin qəbul etməsi iki şəkildə ola bilər: 1) məhkəmənin səlahiyyətinin qəbul etməsi ilə əlaqədar özəl razılaşmaların (compromise) bağlanması. Özəl razılaşmalar ixtilaf yarandıqdan sonra dövlətlər tərəfindən bağlanır. Məhkəmənin bu şəkildə səlahiyyət əldə etməsinə termin olaraq "ixtiyarla qəbul edilmiş Məhkəmə səlahiyyəti" deyilir. 2) məcburi səlahiyyətin qəbul edilməsi. Bu halda dövlətlər Məhkəmənin səlahiyyətini ixtilaf yaranmamışdan əvvəl qəbul edirlər. Gələcəkdə baş verəcək ixtilafa baxmaq üçün Məhkəmənin səlahiyyətinin qəbul etməsi ilə bağlı olaraq dövlətlərin əvvəlcədən belə təəhhüdü "Məhkəmənin səlahiyyətinin məcburi qəbulu" adlandırılır və aşağıdakı iki yolla mümkündür: 1) beynəlxalq müqavilələr və razılaşmalar yolu ilə Məhkəmənin məcburi səlahiyyətinin qəbulu; 2) birtərəfli deklarasiyalar yolu ilə Məhkəmənin məcburi səlahiyyətinin qəbulu.

İranla bağlı şikayətlərin diqqəti çəkən sayı nəzərə alınmazsa, maraqlı olan cəhət İranın adı çəkilən qurumda iki dəfə iddiaçı və iki dəfə də müttəhim kimi iştirak etməsidir.¹

a) İran-İngiltərə neft məsələsi (1951-1952); İranda neft sənayesinin milliləşdirilməsi qanununun təsdiqinin ardınca 1951-ci il may ayının əvvəlində xarici şirkətlərlə bağlanmış neft müqavilələrinin çoxu ləğv edildi. O cümlədən İran-İngiltərə neft şirkəti arasındakı müqavilə. Bu qanun qəbul edildikdən sonra İngiltərə dövləti İran əleyhinə Beynəlxalq

¹ Ə.Təbatəbayi. İran və Beynəlxalq qurumlar üçüncü minilliyin astanasında. Tehran, Dövlətbaş məsləhət şurası, Strateji Araşdırmalar Mərkəzi, 1386, səh.106.

Məhkəməyə şikayət edərək, İranın öz öhdəliklərini pozduğunun elan edilməsi və dəymiş zərərin ödənilməsini tələb etdi.

b) 1979-1981-ci illərdə Amerikanın Tehrandakı səfirlik və konsulluğundakı diplomatik işçilərin hadisəsi. Tehrandakı Amerika səfirliyi işğal edildikdən sonra ABŞ 1961 və 1963-cü il konvensiyalarına istinad edərək İran əleyhinə şikayət etdi. ABŞ bu fikirdə idi ki, İran dövləti səfirlik və işçilərin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün öhdəliklərini yerinə yetirməyə söz göstərməmiş və beləliklə də konvensiyaları pozmuşdur. İran məhkəmələrdə iştirak etmədi.

c) 1988-ci il iyulun 3-də baş vermiş təyyarə qəzası (1989-1996). İİR-a məxsus "AIRBUS"-un Fars körfəzində Amerika hərbi gəmisi tərəfindən vurulmasından sonra İran 1944-cü il Çikaqo və 1971-ci il Monreal konvensiyalarına istinad edərək Amerika əleyhinə dava açdı. Bunun cavabında Amerika Məhkəmənin səlahiyyəti ilə bağlı əvvəlcədən etiraz edərək məhkəmənin səlahiyyətsiz elan edilməsini tələb etdi.

d) Neft estakadaları məsələsi (1992-2003); 1987 və 1988-ci illərdə Amerika hərbi qüvvələrinin İran neft şirkətinin dörd neft estakadasına hücumundan sonra İİR 1992-ci noyabrın 2-də 1955-ci il İran-Amerika dostluq müqaviləsinə əsaslanaraq ABŞ əleyhinə dava açdı.

Dördüncü paraqraf **"İnsan hüquqları, əhali və inkişaf problemləri üzrə BMT-İran əməkdaşlığı"** adlanır. Burada Beynəlxalq Valyuta Fondu, Ümumdünya Bankı və Beynəlxalq Ticarət təşkilatı ən mühüm beynəlxalq maliyyə orqanlarıdır və dünyanın əksər ölkələri onun üzvlüyünə daxil olmuş və iqtisadi və ticarət məsələlərində əməkdaşlıq edirlər. Valyuta və iqtisadi orqanlar digər ixtisaslaşmış orqanlara nisbətən daha çox istiqlaliliyyətə malikdir. Bu istiqlaliliyyət də daha çox büdcə və maliyyə tərtibatlarında özünü göstərir. 10-cu maddənin 3-cü bəndinə uyğun olaraq BMT və Beynəlxalq Valyuta Fondu və Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı sazişləri ilə razılaşmışdır.

İran Beynəlxalq Valyuta Fondunun ilk üzvlərindən biri sayılır. 1945-ci il yanvar ayının 16-da təsdiq olunan qanuna əsasən, 25 milyon dollar məbləğində öz payın banka ödəməklə onun üzvlüyünə qəbul edildi. Bir neçə mərhələdə öz kapitalını artırdı. Bunlardan sonuncusu 1988-ci ilə aiddir. Bu tarixdə İranın pul ötürmək haqqı 1078 milyona çatdı.

İran və Ümumdünya Ticarət Təşkilatı. İran bu təsirli dünya təşkilatının əsas üzvü deyil və yalnız iştirakçı üzv sayılır. İranın bu təşkilatın əsas üzvü olmamasının əsas səbəbi inkişaf etmiş qərb iqtisadi və siyasi qüdrətlərinin, xüsusilə ABŞ-ın müxalifətidir.

Ümumdünya Ticarət Təşkilatı 1995-ci ildə Ticarət və Tariflərə dair Baş Sazişin (TTBS) yerinə Ümumdünya Ticarət Təşkilatı (ÜTT) beynəlxalq qurum olaraq təşkil edilmişdir. Bu qurum BMT ixtisaslaşmış təşkilatlarına daxil deyil, bəlkə beynəlxalq ticarətə nəzarət funksiyasını öz üzərinə götürür və BMT ilə əməkdaşlığa əsaslanan quruluşdur. 146 ölkə Ümumdünya Ticarət Təşkilatının üzvüdür və 550 nəfər işçisi var.¹

BMT inkişaf proqramının İİR üçün proqramı 2005-2009 ci illər üçün ölkənin beşillik inkişaf proqramında nəzərdə tutulan əsas məsələlər və həmçinin İranda "BMT inkişaf proqramı əməkdaşlığı çərçivəsində tənzimlənmişdir.

UNİDO təşkilatı ixtisaslaşmış orqandır və öz fəaliyyətini məhsuldarlığın artırılması ilə yoxsulluğun aradan qaldırılması üzərində təmərküzləşdirir. UNİDO-nun İrandakı ümumi və ölkədaxili proqramları 6 istiqamətdə əməli əməkdaşlıq çərçivəsində tənzimlənmişdir.

BMT-nin köməkçi orqanları ilə İran arasında əməkdaşlığa gəlincə, bu orqanlar – UNAİDS BMT-nin QİÇS sahəsində müştərək proqramı, BMT-nin Əfqanıstandakı yardım heyəti (UNAMA), BMT UF (YUNİSEF), BMT Qaçqınların işi üzrə Ali Komisarı İdarəsi(QAKİ) UNHCR, BMT İnformasiya Mərkəzi (BMT İM) UNIC, BMT-nin Humanitar Sahədə Əməkdaşlıq Bürosu.(UNOCHA), BMT-nin Mafiya Kriminallar üzrə Mübarizə Bürosu (UNODC), Təbii Fəlakətlərin Azaldılmasının Beynəlxalq Strategiyası (İSDR), Dünya Ərzaq Proqramı (DƏP) və s. ibarətdir.

İranda da HIV və QİÇS-nin yayılmasına nəzarət məqsədilə BMT-nin QİÇS sahəsindəki müştərək proqramlarına kömək göstərilir ki, cəmiyyətin müxtəlif qruplarında bu xəstəliyə tutulma ilə bağlı kifayət qədər məlumat toplamaq mümkün olsun, QİÇS sahəsində BMT-nin müştərək proqramı ölkə QİÇS komitələrinin himayəsi və özünün köməkçi təşkilatlarının fəaliyyətlərini həmahəngləşdirməklə proqramın milli aparıcılarının hədəflərinin həyata keçirilməsi, əməli fəaliyyətlərin çərçivəsinin birləşdirilməsi, araşdırmaların uyğunlaşdırılması və hərəkət proqramlarının dəyərləndirilməsi məqsədilə razılaşma əsasında vəzifə bölgüsü aparılır.²

YUNİSEF-in İrandakı tarixi 1950-ci ilə, İran dövlətinin vərəm xəstəliyi ilə mübarizə üçün Beynəlxalq Səhiyyə Təşkilatına və YUNİSEF-ə müraciət etdiyi zamana aiddir. İlk illərdə YUNUSEF-in tədbirləri İranda

¹ BMT haqqında hüquq əsasnaməsi. Göstərilən əsər, səh.72.

² iran@unaids.org-

büronun açılmasından sonra uşaqların sağlamlığı və Səhiyyəsi üzərində təmərküzləşdi. Sonrakı illərdə əməkdaşlığın mühüm sahəsi kimi xüsusilə yeniyetmələrin təlimi və onlara yardım göstərilməsi də bu proqrama əlavə edildi. Eyni zamanda İranın seysmik zona olması nəzərə alınaraq YUNİSEF bu sahədə insani yardımların göstərilməsi ilə əlaqədar tədbirlər həyata keçirir. Beynəlxalq fəaliyyətlərə əsasən və ölkənin mövqeyi nəzərə alınmaqla YUNİSEF İran uşaqları qarşısındakı təəhhüdlərini 9 əsas sahədə müəyyənləşdirərək öz fəaliyyətlərini 2015-ci ilə qədər bunlar üzərində təmərküzləşdirəcəkdir.

Üçüncü fəsil **"Nüvə proqramı üzrə BMT ilə İran İslam Respublikası arasında əməkdaşlığın problemləri və onların həlli perspektivləri"** adlanır və iki paragrafdan ibarətdir.

Birinci paragraf İranın nüvə proqramlarının tədqiqinə həsr olunmuşdur. Nüvə silahı texnologiyası əldə edildikdən, xüsusilə ikinci dünya müharibəsi gedişində ABŞ-nın Yaponiyaya iki atom bombası atmasından sonra beynəlxalq ictimaiyyət nüvə silahları istehsalının dayandırılmasını tələb etdi. Bu istəyin soyuq müharibə gedişində "Nüvə silahlarının yayılmasının qadağan edilməsi haqqında layihənin hazırlanıb təsdiq edilməsi ilə əlaqədar razılaşmadan, silahlanma "müsabiqəsinin" qarşısını almaqla bağlı ikitərəfli müqavilələrin imzalanmasına baxmayaraq, beynəlxalq sahədə önəmli müvəffəqiyyətlər əldə edilmədi. Lakin soyuq müharibə bitdikdən sonrakı əsaslı dəyişikliklər dövründə və əməkdaşlıq əhval-ruhiyyəsi yarandıqdan sonra nüvə silahlarının qadağan edilməsi ilə əlaqədar getdikcə artan tələblər formalaşdı.

İran nüvə enerjisinin sülh məqsədli istifadəsi əsasən bunlardan ibarətdir:

a) Elektrik enerjisi istehsalında istifadəsi:

Nüvə elmi və texnikasından istifadə etməklə atom elektrik stansiyalarında elektrik enerjisi istehsalı İran üçün olduqca böyük əhəmiyyətə malikdir. Çünki İranın iyirmi il sonra 7000 meqavat elektrik enerjisinə ehtiyacı olacaqdır və Buşehr atom stansiyası işə salınsa, yalnız 1000 mqv elektrik enerjisi istehsal edəcəkdir. İqtisadi faydadan başqa, aşağıdakı səbəblər də atom enerjisindən istifadənin zəruri hala gətirir:

- fosil yanacaq mənbələri məhduddur və gələcək nəsillərə də aiddir;

- xam neftdən neft-kimya sənayesində istifadə edilməsi daha çox dəyərə malikdir;

- atom stansiyaları vasitəsilə elektrik enerjisi istehsalı nəticəsində çirklənmə; hazırkı elektrik stansiyaları qədər deyildir.

b) atom enerjisindən tibb və səhiyyə məqsədləri üçün istifadə edilməsi:

Hazırda atom enerjisindən istifadə etməklə yanaşı, İranda rentgen şüaları və onlardan radioqrafiya aparatları, şəkil çəkilməsi, xərçəng xəstələrinin şüalandırma ilə müalicəsində də istifadə edilir. Belə ki, atom təbabətində radioizotoplardan molekul səviyyəsində xəstəliklərin aşkara çıxarılması və müalicəsində istifadə edilir.

c) veteranlıq və heyvan yetişdirilməsi sahəsində atom enerjisindən istifadə edilməsi:

d) yeyinti məhsulları və əkinçilik sənayesində atom enerjisindən istifadə edilməsi;

e) sənaye sahəsində atom enerjisinin istifadəsi:

İkinci paragraf **"Nüvə silahlarının qadağan edilməsinin beynəlxalq hüquqi aspektləri və İran"** adlanır.

1964-cü ildə 5 nüvə ölkəsi, yəni Amerika, Sovetlər Birliyi (səbiq), İngiltərə, Fransa və Çin öz nüvə silahlarını sınaqdan çıxardı və inkişaf etdirdi. Buna görə də BMT tərəfindən nüvə silahlarını cilovlamaq sahəsində çoxtərəfli diplomatiya işə salındı və 1968-ci ildə BMT-nin "tərki-silah adına 18-ci komitə" tərəfindən "Nüvə silahlarının yayılmasının qadağan edilməsi"¹ adlı müqavilənin layihəsini BMT Baş Məclisinə təqdim etdilər. Baş Məclis 2373 nömrəli qətnamə ilə təsdiq etdi və sənəd tapşırılmış üç ölkədən digər ölkələrin də müqaviləyə qoşulması üçün onun açıq saxlanmasını istədilər. Bu müqavilə 1970-ci ildən qüvvəyə minmişdir.²

NPT protokolu silahların yayılmaması sahəsində əsas hüquqi sənəd sayılır. Bu müqavilə ilə yanaşı, İAEA ilə üzv dövlətlər (əsasən, nüvə silahına malik olmayan dövlətlər) arasında Müqavilənin 3-cü maddəsini tətbiq etmək istiqamətində ikitərəfli silsilə razılaşmalar imzalandı. "Təhlükəsizlik sazişi"³ adlanan bu razılaşma üzv dövlətlərin sülh məqsədli fəaliyyətlərinə İAEA-nın ətraflı nəzarəti və yoxlaması həyata keçirmək və bu fəaliyyətlərin hərbi və silahlanma səmtinə yönəlməməsini müəyyənləşdirmək məqsədini nəzərdə tutur.⁴

¹ Haulet Darbel. Nüvə silahlarının çoxaldılması. Çevirəni: Ə.Əlixani. Tehran, 1-ci çap, 1378, səh.15.

² İAEA, International safeguards and NON – Proliferation of Nuclear weapons, Viena, İEAE, 1985.

³ Safeguarde agreement.

⁴ N.Said. Nüvə təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsinin dəyərləndirilməsi və beynəlxalq hüquq meyarları əsasında silahların yayılmaması sistemi. "Hüquqi araşdırmalar" jurnalı, 1372, №4 səh.191-195.

İranın uzun illər ərzində davamlı olaraq qərb ölkələri və ABŞ-a qarşı zidd siyasətlər yürütdüyü və nəticədə Avropa dövlətləri ilə qarşı-qarşıya durduğu nəzərə alınmaqla, İran əleyhinə ağır siyasətlər yürüdən ABŞ Prezidenti C.Buşun 2004-cü ilin noyabrında yenidən seçilməsi qəti şəkildə İranın zərərinə idi. Belə ki, 2004-cü ilin noyabrında və Buşun seçilməsi ilə eyni zamanda İran üç əsas Avropa Birliyi ölkəsi; İngiltərə, Fransa və Almaniya ilə Paris müvafiq qətnaməsini imzaladı. Bunun səbəbi İranın işinin Təhlükəsizlik Şurasına göndərilməsi təhdidləri və sanksiyalar verilməsi təhlükəsi idi.¹

Bu əsnada İranın nüvə məsələsi ilə əlaqədar meydana çıxan təsirli amillərdən biri də M.Əhmədinin prezident seçilməsi və S.M.Xatəmi dövründəki böhranların yatırılması siyasəti yerinə İranın xarici siyasətində qərblə qarşıdurmanın yeni dövrü başlandı. Nüvə siyasətlərinin heç bir dövr də prezidentin ixtiyarında olmamasına baxmayaraq, diplomatik üsulların seçilməsi, dünya dövlətləri ilə münasibətlərin necə yarandığı hər bir dövrdə daha çox ölkəyə hakim icraçı qrupunun zövq və xarakterinə uyğun olaraq həyata keçirilirdi. Belə ki, prezident M.Əhmədinin dövründə S.M.Xatəminin prezidentliyi dövründəki dünya ictimaiyyəti ilə müsbət davranışlardan fərqli olaraq İranın hücum xarakterli xarici siyasəti onun beynəlxalq münasibətlərində aydın şəkildə bürüzə etmişdi. İran əleyhinə İAEA Hakimler Şurasında qəbul edilmiş qətnamələrin sayı və BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrindəki tətbiq olunmuş sanksiyalar buna aydın sübutdur.

Burada daha sonra BMT-nin İrana Qarşı Sanksiyaları – Təhlükəsizlik Şurasının İran əleyhinə qətnamələrinin əhəmiyyəti, bunların İrana qarşı sanksiyaların davam edilməsində təsiri, İranın beynəlxalq ictimaiyyətlə münasibətlərinin korlanması və ya başqa sözlə desək, İranla BMT arasında böhranın yaranması nəzərə alınmaqla, bu bölmədə BMT-nin mövqeyini açıqlayan qətnamələrin əsas məqsədi və bunların mahiyyəti araşdırılmışdır.

Dissertasiya işinin nəticə hissəsində yekunlar vurulmuş və tədqiqatın əsas nəticələri öz əksini tapmışdır. Burada İranın BMT ilə münasibətlərində mövcud olan vəziyyətdən çıxması istiqamətində təkliflər təqdim edilir. Müəllifə görə, aşağıda təklif edilən həll yolları İranın nüvə məsələsinin sülh yolu ilə həlli istiqamətində təsirli ola bilər:

¹ www.irnnuclear.net/node/138-

1. Braziliya və Türkiyənin məsələyə daxil edilməsinə bənzər fəal diplomatiya seçilməklə beynəlxalq aləmin, nüfuzlu Avropa ölkələrinin və Amerikanın etimadının cəlb edilməsi;

2. Beynəlxalq səviyyədə etiraz və münaqişə meyllərindən əl çəkmək və məsələnin Təhlükəsizlik Şurasına verilməsindən əvvəlki dövrə məxsus vəziyyətə bənzər qəbul olunmuş beynəlxalq hüquq meyarların əsaslarına diqqət edilməsi;

3. Nüvə təsisatlarının yoxlanması üçün şərait yaradılması və bu istiqamətdə hər hansı gizli fəaliyyətlərdən əl çəkilməsi vasitəsilə İAEA-nın etimadını qazanmaq;

4. Zənginləşdirmənin həssas və şübhəli sahələrinin fəaliyyətinin dayandırılması və bunun yerinə nüvə enerjisindən müalicə, tibbi və s. sülh məqsədli istifadəsi ilə əlaqədar fəaliyyətlərin İAEA-nın bu məsələ haqqında məlumatı olması şəraitində artırılması;

5. Qonşu ölkələrin, xüsusilə Fars körfəzi ərəb ölkələrinin İranın nüvə fəaliyyətlərinin sülh məqsədli olması ilə bağlı etimadlarının cəlb edilməsi.¹

Dissertasiya mövzusunə dair müəllif aşağıdakı işləri dərc etmişdir:

1. İnsan hüquqlarının İrandakı vəziyyəti və BMT-nin bu məsələyə münasibəti // "Heydər Əliyev və Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq əməkdaşlıq siyasətinin əsas inkişaf tendensiyaları" mövzusunda 06-07 may 2010-cu il tarixdə keçirilmiş elmi-praktik konfransın materialları. Bakı, 2010, s.100-103.

2. İranın Nüvə problemi və BMT // Beynəlxalq hüquq və integrasiya problemləri. Bakı, 2010, № 1(21), s.75-78.

3. İran-İraq müharibəsində BMT-nin mövqeyi // VARLIQ türkcə-farsca kultürel dərgi. Tehran, 2011, № 160 (33-cü il), s.86-90.

4. İran-BMT əlaqə və əməkdaşlıqlarında baş verən dəyişikliklər (İslam inqilabından qabaqkı dövr) // "İnsan hüquqları sahəsində Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq əməkdaşlıq siyasəti: formalaşması və yeni inkişaf tendensiyaları". Mövzusunda 09 dekabr 2010-cu il tarixdə keçirilmiş elmi-praktik konfransın materialları. Bakı, 2010, s.172-175.

5. The main directions of relations between Islamic republic of Iran and UN. Caucasology. Moscow, 2010, № 18, s.22-31.

¹ S.Ə.Təbatəbəyi. Üçüncü minilliyin başlanğıcında İran ilə Beynəlxalq Qurumlar. Tehran "İstrteji Nəşr Mərkəzi" nəşriyyatı, 2007, s.137.

6. BMT-İran münasibətlərində ABŞ-ın Tehrandakı səfirliyinin işğalı // Beynəlxalq hüquq və integrasiya problemləri. Bakı, 2012, № 1(29), s.87-90.

7. Beynəlxalq hüquqda atom enerjisindən sülh məqsədləri üçün istifadə edilməsi hüququ // Nəqliyyat hüququ. Elmi-nəzəri, təcrübi jurnal. Bakı, 2016, № 1, s.163-170.

РЕЗЮМЕ

Представленная Тавакюль Сафар оглы Лютфи диссертационная работа на тему «Международно-правовые формы и направления сотрудничества между ООН и Исламской Республики Иран» на соискание ученой степени доктора философии по праву по специальности 5603.01 – «Международное право; права человека» является самостоятельным, творческим и завершенным исследовательским трудом и отражает совершенно новые научные положения. Исламская Республика Иран, будучи одним из членов ООН, влияет на международное сообщество. В международной системе никакое государство не может остаться вне влияния международного сообщества. Одновременно государства имея некоторые права должны выполнять свои обязанности на основе международного права. С этой точки зрения многостороннее сотрудничество Ирана и ООН продолжаются, и мы сталкиваемся с позитивными и негативными сторонами этого сотрудничества. За прошедшие десять лет было напряженность между Ираном и МАГАТЭ.

Диссертация состоит из введения, трёх глав, заключения, сокращения и списка использованной литературы.

Первая глава диссертации охватывает возникновение, историю и правовые основы сотрудничества Ирана и ООН. Здесь рассматриваются такие вопросы, как начало и развитие сотрудничества Ирана и ООН, а так же присоединение Ирана к соглашениям ООН и новые этапы этого сотрудничества.

Вторая глава диссертации относится к взаимоотношениям Ирана и органов ООН, а так же специализированных органов ООН.

Последняя – третья глава диссертации относится к проблемам отношений между Ираном и ООН и к будущим перспективам с точки зрения международного права. В этой главе анализируется вопрос санкций против Ирана со стороны ООН, и предлагаются пути возможного урегулирования этой проблемы.

В заключении диссертации обобщаются научные выводы, которые выдвинуты в главах и параграфах диссертационной работы, указаны концептуальные пути относительно решения поставленной проблемы.

RESUME

Tavakol Safar oglu Lotfi's dissertation work "The international law forms and directions of cooperation between the United Nations and the Islamic Republic of Iran" presented for attaining the degree of PhD in the specialization 5603.01 – «International law; human rights» is independent, creative and completed work. The Islamic Republic of Iran a member of the UN, in the international scene as the world has been affected by the course and the international system. At the same time all over the world can not remain indifferent to changes in the rights and obligations within the framework of the UN member countries have in fact, the boundaries of existing relations between the creator and regulator of the world community. In other words, Iran and the United Nations in various fields of cooperation between the interpretation of the past so far given, relations between Iran and the United Nations is dedicated to the analysis of causes of negative and positive sides. Finally, Iran and the United Nations Atomic Energy Agency (IAEA) has been dedicated to find ways to get out of the crisis in the relations between them.

This research consists of an introduction, three chapters, the conclusion, abbreviations and bibliography.

In the first chapter of his methods and sources, and expansion of cooperation in various stages of development, the membership of the UN deals with Iran, and Iran to join international treaties. The beginning of another section of this chapter and the continuation of Iran's cooperation with the United Nations, to comply with domestic laws and regulations dealing with international law.

The second chapter refers to relations between Iran and UN organizations, as well as the UN specialized agencies.

The last – third chapter of the research covers of the Iranian atomic energy and related activities in connection with the existing problems between the International Atomic Energy Agency indicated, in connection with the issue of Iran and the IAEA meetings, factors that affect this issue, Iran's nuclear energy package of documents in connection with the responsibilities of the IAEA are investigated. At the same time sanctions against Iran and the limits of the United Nations opened the question.

In conclusion of the dissertation summarized the research findings, which pushed into chapters and sections of the dissertation and given conceptual paths relative to the solution of the problem.

14 iyun 2016-cı ildə çap edilmişdir

На правах рукописи

ТАВАКЮЛЬ САФАР оглы ЛЮТФИ

**МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫЕ ФОРМЫ И
НАПРАВЛЕНИЯ СОТРУДНИЧЕСТВА МЕЖДУ ООН И
ИСЛАМСКОЙ РЕСПУБЛИКИ ИРАН**

**Специальность: 5603.01-“Международное право; права
человека”**

АВТОРЕФЕРАТ

**диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по праву**

БАКУ-2016